

FRANTIŠEK MAREK

Ženská rebelie na panství jemnickém v roce 1783

V listopadu r. 1783 došlo v Třebelovicích na jemnickém panství k vyvrcholení vleklého sporu poddaných s vrchností, který svým významem přesahuje nevelký obvod obce i panství, na němž se události sběhly.¹⁾ I když jde o vzpouru rozsahem místní a zdánlivě i místními příčinami vyvolanou, stojí přesto za pozornost, a to přinejmenším ze dvou důvodů.

Spor Třebelovických s vrchností, který se vyvíjel až ke srážce vůle poddaných s panskou mocí, se datuje od velké selské vzpoury r. 1775, jež na západní Moravě skončila krvavým zásahem vojska proti vzbouřencům v Lesonicích, vzdálených od Třebelovic asi tři hodiny chůze. Majitel jemnického panství Max Daun sám upozorňuje na souvislost následujících událostí v Třebelovicích se vzpourou r. 1775, když si stěžuje (dne 7. ledna 1782), že „ona obec hned již od r. 1776 vzniklé robotní revolty skrze celých 6 let v restu pozůstává“.²⁾ Likvidace třebelovické rebelie a sporu obce s vrchností trvala několik let (do 1787) a budila v celém okolí rozruch, takže lze předpokládat souvislost tradice odporu i s rozsáhlou poslední moravskou vzpourou, která se na západní Moravě rozšířila r. 1821, tedy v dosahu paměti jediné generace. V každém případě dokazuje zatvrzelý skoro desetiletý odpor Třebelovických proti vrchnosti, že krvavé potlačení selské vzpoury r. 1775 nezlomilo úplně ducha vzpoury na našem venkově, i když byl ve svých projevech nutně omezován zvýšenou opatrností.

Tato nezbytná opatrnost, diktovaná neblahými zkušenostmi lesonických nevolníků, dala onen charakteristický ráz událostem v Třebelovicích, kde byla v kritické situaci svěřena hlavní úloha ženám. A právě to je druhá zajímavost této místní vzpoury: poddanské ženy se už nejeví jako pokorné služebnice a pracovnice, které podle ideálů feudální výchovy bez reptání sklánějí šíji před velkými i malými pány, nýbrž prokazují uvědomělou energii, tvrdou vzdorovitost a schopnost samostatné revoluční akce.

Obec Třebelovice je vzdálena od sídla panství Jemnice asi 6 km, dnes na trati do Mor. Budějovic, v mírně zvlněné a dosti úrodné krajině. Podle rektifikačních akt z r. 1756 čítala 574 kusů polí v rozloze 2261 měřic, 146 měřic pustých rolí a 62 kusů luk, z nichž bývalo 75 vozů sena a 36 vozů otavy. Oralo se při této vsi vesměs dvouspřežně. Pšenice sil celoláník dvě měřice, půlláník jen dva

věřtele, ostatní se osívalo žitem; proso ani len se nepěstovaly. Sociální diferenciace obce se postupně vyrovnávala, takže v r. 1778 bylo v obci 42 půllánů a 2 čtvrtlány. Polí a luk přibýlo skoro o 200 měr, zatímco pustých rolí podstatně ubylo. Desátek a koleda se odváděly faráři ve Velkém Újezdě.

Všichni třebelovičtí poddaní si zvolili novou robotu podle patentu z r. 1775. Podle příznání k robotám ze 6. ledna 1778³⁾ platili půllánici po 23 zl. 4 kr. daně a robovali po celý rok týdně tři dny s dvěma koňmi nebo dvěma voly, mimoto od sv. Jana do sv. Václava ještě jeden den v týdnu pěšky. Čtvrtlánici platili ročně po 11 zl. 32 $\frac{1}{4}$ kr. daní a robovali po třech dnech pěší roboty týdně. Dále bylo v obci několik domkářů, kteří robovali po 26 dnech pěší roboty ročně. Podruzi a podruhyně bez domku robovali týdně jeden den pěšky.

Od sv. Václava do sv. Jiří se robovalo od půl deváté do pěti hodin, od sv. Jiří do sv. Václava od osmi do sedmi hodin, kromě žní a senoseče, kdy se přicházelo do roboty o půl hodiny dříve a odcházelo o hodinu později. V zimě se pracovalo 4—5 týdnů na výrobě dřeva, a to každý pololáník tři dny v týdnu. Dřevo se také odváželo. Až do r. 1767 se robotníkům poskytoval teplý oběd a večeře. Na 10 osob se počítalo denně na polévku máz mléka, 2 libry chleba, dále máz hrachu, máz ječmenné kaše, žejdlík sladu, žejdlík soli a opět 2 libry chleba. Od r. 1768 přestalo se pro robotníky vařit a vydávalo se jim 44 měřic předního žita, 11 měřic hrachu a 2 vědra 10 mázů piva. Při skončení žní podávaly se žencům tzv. dožínky, každý dostal po půl libře hovězího masa, později místo toho 2 krejcarů. Obci zůstala také stará robot předení panského přediva, na niž se platilo ročně 22 zl. 30 kr. Kontribuce platili poddaní r. 1756 z necelých 12 lánů 711 zl. 33 kr. 3 den., z 35 komínů se platilo 23 zl. 20 kr.

Poněvadž poddaní přijali jako základ svých robot ustanovení patentu z roku 1775, nebylo v tomto ohledu nejasností a vůle poddaných k odporu proti vrchnosti si musela najít jinou příčinu ve věci, kde tak jasno nebylo. Taková příčina se našla v povinnostech založených na starých zvyklostech, popsaných nedosti přesně v urbářích jemnického panství z r. 1580 a 1627.⁴⁾

Podle urbáře z r. 1627 byli Třebelovičtí povinni odvádět vrchnosti — krom úroku svatojírského (17 zl. 14 kr. 5 d.) a svatováclavského (tolikéž) a kromě slepic a vajec — také sypané obilí, a to 70 měřic 6 aachtelů 1 měřičku pšenice a 141 měřic 1 měřičku ovsa dolnorakouské míry, jakož i tzv. čestné v hodnotě masa ze $\frac{3}{4}$ vola o vánocích a tři dobrá telata naživu o velikonocích.

Někdy po potlačení protirobotní rebelie r. 1775 ujalo se mezi třebelovickými sousedy přesvědčení, že tyto povinnosti jsou náhradou za jisté užitky poddaných z vrchnostenského lesa Chobotu, jež měly povahu převážně zvykovou a v urbářích byly jen neurčitě naznačeny. Poněvadž však vrchnost v poslední době tyto zvykové nároky obce dosti nerespektovala, usoudili poddaní, že nejsou ani oni povinni plnit nároky vrchnosti na sypané obilí a na čestné.

V urbářích tyto povinnosti poddaných s nárokem na dřevo výslovně spojeny nejsou, takže obec v této věci uplatnila zřejmě zásadní odpor proti vrchnosti, stále více omezující zvyková práva poddaných, a jestliže své naturální platy od r. 1776 zastavili, šlo jim zřejmě o bojový prostředek, kterým chtěli dosáhnout buď uznání nároku na užitek z lesa nebo zrušení svých naturálních dávek, ne-li obojího. Je to patrné i z toho, že při jednáních s vrchností ony obilné a masné dávky nenapadali po stránce právní a že si vypomáhali také dalším argumentem, totiž že platit nemohou.

Pokud jde o poddanské vztahy Třebelovických k lesu Chobotu, jsou v urbářích

řích, jak to bývá, podrobnější ustanovení o povinnostech než o právech. V urbáři z r. 1580 se praví, že „v tom lese jménem Chobotě za Třebelovicí jest dříví jedlového, mezi ním něco dubového a potom borového s potřebu.“ Z bílého lesa prý se dřevo neprodává, nýbrž slouží panstvu k topení a pivovaru na drva. Za zpracování se lidem platilo po 6 krejcařích od sáhů krátkých i hvozdivých a od pivovarských drv po 7 kr. od sáhu. A Třebelovičtí je vozili na zámek Jemnici nebo kde by se jinde potřeba ukazovala. „Leč sobě lidé z Třebelovic neb odjinud,“ praví urbář, „to vyjednají, tehdy se jim něco boroví na třísky neb světidla a jestli jaký jiný dříví mimo potřebu něco ku potřebě prodává.“

V urbáři z r. 1627 mluví se rovněž o třebelovickém lese Chobotě, v němž „všelijakýho dříví černýho i bílýho ke všelijakým potřebám i k stavení, na šindel a na prkna, též na pivovar, co dříví potřeba, i ku palivu na zámek do dvora jemnického, též k vápenici i k cihelně se sekati dává, a sedláci třebelovští je odvázejí. Mimo to mohlo by se k stavení aneb boroví na třísky každého roku prodati za 40 zlatých . . . Z též vsi Třebelovic —“ praví se dále, „jsou povinni, cožkoliv na jaké stavení panské dříví z lesů Třebelovských anebo kladí ku pile k řezání prken by se potřebovalo, též dříví ku pivovaru pod pánev, i k hvozdu,⁵⁾ i ku palivu na zámek a do dvora Jemnického, též k vápenici a cihelně voziti, jiné roboty s jinými poddanými zároveň jsou povinni vykonávati, kromě na vorání rolí a na vožení hnoje a svážení obilí utěženého z rolí panských se nepotahují za příčinou vožení dříví nadepsaného.“

Je zajímavé, že při robotní vzpouře r. 1775, jíž se Třebelovičtí rovněž zúčastnili, vůbec neuplatňovali věci, které se hned po potlačení rebelie staly předmětem jejich sporu s vrchností. V druhé polovině června 1775 předložilo všech osm obcí jemnického panství, a mezi nimi i 44 usedlých z Třebelovic, žádost Maxmiliánu Daunovi, aby jim byla roboty snížena na tři dny týdně po celý rok. Poddaní se tehdy shromáždili na zámeckém dvoře a nedovolili svým zástupcům, aby přistoupili na vyšší robotu než tři dny, jinak že je vyženou z obce a ukamenují. Krajský hejtman, který na panství řídil vyšetřování, požádal 17. července o vojenskou asistenci ze Znojma a zatím se vzbouřenci vyjednával. Třebelovičtí si tehdy stěžovali, že jsou přetížení robotou, že jsou příliš zadluženi, že vrchnost má mnohem víc dobytka než dříve a že pase ovce v jejich lese. Odmítali starou robotu a prohlašovali, že jsou ochotni robotovat jen tři dny v týdnu. O jiných sporných otázkách se nezmiňovali.⁶⁾

Když obce jemnického panství (až na malou obec Rácovice) neoblomně trvaly na svém, byli jejich zástupci, z každé obce burmistr a tři sousedí, vsazeni do vězení a obce se jim musely starat o stravu a slámu. Dne 20. července dorazily na panství dvě setniny vojska a rozložily se do vesnic. Do Třebelovic bylo vloženo 29 vojáků. Nicméně vojska se nikdo nebál, vzbouřenci zůstali jednotní a neústupní, takže si krajský hejtman nevěděl rady, co dál. Tu došlo na sv. Annu dne 26. července 1775 v nedalekých Lesonicích ke krvavé srážce, jejíž výsledek (6 mrtvých a 25 těžce raněných) přece jen podlomil odhodlanost bezbranných třebelovických nevolníků, takže se krajskému hejtmanu den nato podařilo přimět je k podpisu reversu, jímž se zavázali k dosavadní robotě.

Pod dojmem hrůzy z krveprolití ustoupili nevolníci před násilím, ale vůle k odporu trvala dál, zvláště v Třebelovicích, i když si hledala uplatnění méně provokativní. Hned od dalšího roku odmítali Třebelovičtí odvádět urbářem předepsané obilí i „čestné“ v mase. Zprvu se obec omlouvala a vymlouvala, že platit nemůže, až posléze 5. ledna 1782 dala svými zástupci, purkmistrem Františkem

Danielem a Matějem Hronem, v jemnické kanceláři přednést, že ani nemohou odvést resty za uplynulých šest let, ani nemíní odvádět je v čase budoucím a naopak žádají, aby byli této dávky zproštěni.

Vrchnost na to reagovala dost podrážděně tím, že třebelovické obci nařízením ze 7. ledna „všechno to sbírání dříví v panských lesích, které se jim až dosaváde z ohledu takového obilního sypání neb odvádění a dokavadž se to beze škody lesům stávalo, dovolovalo, se od této chvíle veskrz a docela zapovídá.“

Vzniklý spor byl v březnu 1783 předložen k rozhodnutí císaři, a to v podobě zprávy obce Třebelovic a přílohy majitele jemnického panství Maxmiliána Dauna.⁷⁾ Obec urbaniální povinnost nepopírala, ale uváděla, že má za ono sypané obilí svobodu používat dříví z panských lesů na palivo a k stavění. Maxmilián Daun se zase odvolával na urbář z r. 1627 a na svou kontribuční povinnost z této dávky; proto prý od ní nemůže nikdy odstoupit, a to tím méně, „poněvadž předřečený originální instrument od r. 1627 platný ioty neobsahuje, že jí obci od gruntovní vrchnosti něco jinšího naproti tomu popřáno býti má.“ Byl pouze ochoten usnadnit poddaným placení dluhu tím, že by jej vyrovnávali postupně po deseti letních termínech zároveň se splátkami na nákup kontribučenských gruntů, který už byl dříve s poddanými dohodnut za cenu 80 zl. za půllán po 10 ročních splátkách.

Nicméně brněnské gubernium oznámilo dne 25. července 1783 krajskému úřadu ve Znojmě vůli císařovu, jenž dekretem ze 14. téhož měsíce jednoznačně rozhodl, aby žádost obce Třebelovic ohledně sypání zrna a masného úroku byla odmítnuta.

Znění dekretu doručil třebelovickým poddaným dne 3. srpna rácovický myslivec Karel Albert do hostince, kde byla celá obec shromážděna a kde byli přítomni také újezdský kaplan Josef Karásek a babický administrátor Jan Augusta. Poněvadž z obce nikdo neuměl číst, přečetl dekret hostinský a administrátor Augusta jej přeložil.

Avšak vůle k odporu už byla v obci příliš silná a administrátorův výklad poddané neuspokojil. Proto poslali tehdejšího purkmistra Josefa Šroufka a souseda Jakuba Michala do Mor. Budějovic k syndikovi Janu Sotinskému, který jim předtím napsal onu supliku; ale Sotinský dekret přeložil stejně jako administrátor. Zároveň však poslala obec Matouše Bulíčka do blízkých Oponěšic k zednickému tovaryši Bartoloměji Valovi, který prý vyložil dekret docela jinak, totiž že se má vrchnost s obcí srovnat. Bárta Vala, který byl později (koncem ledna 1785) na příkaz krajského úřadu ve Znojmě vyslýchán budkovským vrchnostenským úřadem pro falešný výklad vysokých dekretů,⁸⁾ vypověděl, že Matěji Bulíčkovvi dekret vyložil v ten smysl, že jejich žádost ohledně obilního a masného úroku je zamítnuta. Byl tedy odpor Třebelovických proti vrchnosti podle všeho tak silný a zásadní, že nebyli ochotni respektovat ani rozhodnutí nejvyšší, císařské. Nasvědčuje tomu i okolnost, že císařský dekret uzamkli do obecní truhlice a už se k němu nevraceli, až si jej po zlomení odporu vyžádal jemnický purkrabí.

Když byl spor obce s vrchností v březnu předložen vyšším místům, dostavila se na panství krajská vyšetřovací komise, jíž předsedal sám znojemský krajský hejtman. Vrchnost zastupoval vrchní panství Ant. Frant. Scheuer, třebelovickou obec rychtář Martin Boček, purkmistr František Daniel a čtyři sousedi. Protokol o výsledcích šetření byl sepsán dne 5. května 1783.

Z protokolu je patrné, že poddaní založili svůj spor s vrchností velmi důkladně. Majitel panství Maxmilián Daun totiž měl zájem na tom, aby si třebelo-

vičtí poddaní od něho zakoupili své kontribuční grunty podle práva emfyteutického a řadu let s nimi o prodeji vyjednával. V gruntovní knize Třebelovic⁹⁾ jsou zapsány nákupy gruntů podle práva emfyteutického dvakrát, a to dne 3. února 1770 poprvé a roku 1787 podruhé, vždy po 80 zlatých za půllán. Zákup z roku 1770 tedy nebyl realizován, ač už byl zapsán. Podle citovaného protokolu byl výkup mezi vrchností a obcí znovu dohodnut dne 3. ledna 1782, ale už po dvou dnech, 5. ledna, se dostavili do kanceláře zástupci obce a prohlásili, že obec vykoupí grunty jen tehdy, jestliže jí vrchnost zruší onu obilní dávku a resty na sypaném obilí. S vrchností že ve skutečnosti žádnou smlouvu o výkupu gruntů neuzavřeli a že nebyli vůbec naladěni své domy zakoupit, ale zato věřili, že jim vrchnost sypané obilí promíjí. Obilí prý dříve sypali za užitok z lesa, i když lesa užívali z milosti vrchnosti. Uznali, že se dlužné obilí na nich každoročně vymáhalo, a tvrdili, že je dávat nemohli. Ohledně $\frac{1}{4}$ vola a 2 telat prý si nechtěli stěžovat, ale jen žádat.

Vrchnost se odvolávala na své starodávné urbaniální právo a souvislost sypání s užíváním lesa popírala. Podle staré zvyklosti prý má obec odvádět o vánočních $\frac{3}{4}$ vola a ne $\frac{1}{4}$, a o velikonocích tři telata a nikoliv dvě, případně že má platit za vola 10 zl. 30 kr. a za telata 7 zl. Zástupce vrchnosti uznává, že se od šesti let sypání obilí nekonalo, ale poddaní prý se za takové nedávání obilí vždy omluvili. Nyní však konstatuje, že se to děje spíše ze vzdorovitosti než z nemožnosti.

V této věci usuzovala vrchnost správně: šlo o zásadní odpor obce a nikoliv jen o nemožnost plnění. Maxmilián Daun nabízel (28. října 1783) poddaným odklady v placení restu, který už narostl na 493 měřice 1 aachtel $1\frac{1}{2}$ měřičky pšenice a 936 měřic 5 aachtelů a $1\frac{1}{2}$ měřičky ovsa, a dokonce byl ochoten polovinu obilného dluhu slevit, kdyby třebelovičtí poddaní přistoupili na „ten snesitelný domovní nákup po 80 zlatých na 10 let“, ale nebylo to nic platné. Těm ze sousedů, kteří by snad byli ochotni platy odvést, druzí mezi sebou vyhrůžkami zakazovali a vůči vrchnosti se chovali všichni stejně vzdorovitě.

Nějaké objektivní příčiny, proč by nebylo možno dávky odvádět, zjistit nelze. Roku 1783 bylo ve všem obilí „prostřední požehnání“ a také „žádné vodní neb jiné neštěstí nepotrefilo.“ Léta katastrofální neúrody, jež započala rokem 1769 a bezpochyby přispěla k rozšíření robotní vzpoury r. 1775, už patřila minulosti. Jestliže následkem hladu stoupl počet úmrtí ve velkoujezdské farnosti r. 1772 na 93, zemřelo r. 1780 v téže farnosti jenom 21 lidí.¹⁰⁾ Hrůzy hladu a nemoci z hladu už byly jen zlou vzpomínkou. Odpor Třebelovických byl tentokrát vyvoláván mnohem víc vzpomínkami na krvavě potlačenou rebelii z r. 1775, v níž se nemohli plně uplatnit a jež v nich zanechala tím větší vzdor.

Tato nevybitá vůle k odporu se v třebelovické obci hromadila a sílila. Řízena chytrou opatrností vyvrcholila v listopadu 1783 promyšleným pokusem o vzpouru, který je vskutku ojedinělý.

Při velké srážce v Lesonicích osm let předtím pozůstávaly davy vzbouřenců z několika set rolníků a jejich synků, z čeledínů, tovaryšů a nemnoha řemeslníků. Ženy se vzpoury nezúčastnily, nebyly vyslýchány a trestány. Také v ostatních panstvích kraje byly rebelie dosud jen záležitostí mužů. Na základě trpkých zkušeností poddaných s krutým postupem vrchností proti mužům, kteří se kdy protivili pánům, připadli Třebelovičtí zřejmě na myšlenku, kterou uplatňovaly později nejednou dělnické ženy při stávkových bojích a hladových demonstracích, a spolehli se na to, že vůči ženám budou vrchnosti přece jen ohleduplnější.¹¹⁾

Při poslední velké rebelii na západní Moravě r. 1821 účastnily se ženy již všeobecně velmi aktivně. Nejenže ochotně nosily zprávy vzbouřenců z obce do obce, ale jak píše R. Dvořák, „ve většině obcí došlo již tak daleko, že tam ženy měly nejmocnější podíl na zprotivlosti a že např. v Dolní Slatině (na panství hornokounickém), v Bojanovicích, v Myslibořicích, v Hostimi, ano i ve Starči prohlásily, že své muže, ozbrojené kosami a motykami, budou podporovat podávkami.“¹¹⁾ Týž uvádí v další souvislosti: „V obcích, kde znovu se objevilo zpurné smýšlení, vyvíjely zvláště ženy velikou činnost a chodily od domu k domu, ode vsi ke vsi s vyzváním, aby se nerobotovalo.“¹²⁾

Nicméně u třebelovických žen se setkáváme s aktivní účastí a dokonce s vůdčí rolí při vzpouře poprvé. S promyšleným plánem rebelie ochotně souhlasily a osvědčily vskutku velkou nebojácnost a útočnost. Jak se spor poddaných s vrchností vrchností vystupňoval a jak vyvrcholil dne 17. listopadu 1783 zásahem žen, o tom nás informují protokolární výpovědi uložené jako přílohy v aktech guberniálního archivu.¹³⁾

Po bezvýsledné písemné výzvě k vyrovnání restu a odvedení další splatné dávky rozhodla se vrchnost sáhnout k radikálnějším prostředkům. Dne 8. listopadu byli uvězněni dva představení obce a šest sousedů. Nicméně žádný z nich se nechtěl k ničemu zavázat ani za sebe, ani za obec, takže nakonec vrchnosti nezbývalo než uvězněné propustit, což se stalo 15. listopadu. Tvrdili, že by byli nepovolili, ani kdyby věznění trvalo celý rok nebo ještě déle.

Bylo tedy rozhodnuto, že si vrchnost vybere dlužné obilí svémocně. Do Třebelovic byli vysláni purkrabí Jan Veselý a obroční Václav Tomanec, aby si s mlatci sami obilí vymlátili a odvezli.

Podle vlastní výpovědi (z 20. listopadu) přišli do vsi Třebelovic a chtěli prostřednictvím Jana Fučíka zjednat někoho od tamějšího obecního úřadu, aby se mlátilo v jeho přítomnosti. Jenže obec už byla o záměru vrchnosti zřejmě zpravena a ani rychtář ani nikdo ze sousedů nebyl v obci k nalezení. Panské výpravě nezbývalo než splnit daný úkol na vlastní pěst.

Rozhodli se začít u bývalého purkmistra Františka Daniela (Daňhela). Sotva však k jeho domu došli a dali se do příprav, byli napadeni „nevyslovitelně potupnými slovy“ od jeho manželky. „Vy prokletí partikáři, vy pletkaři!“ obořila se na ně podle výpovědi úředníků. „Půjdete-li do mé stodoly, tak propíchnu prvního z vás na místě hnojnými vidlemi. Copak jsem já něco dlužna? Copak mi přišla resoluce od císaře? Zmizte okamžitě z mého domu, jinak budete i se svými mlatci nešťastní! Vlasy vám vytrhám a mlatce zřežu.“

Zavolala pak ze svého domu ostatní vesnické ženy, které přišly okamžitě s holemi, klacky a vidlemi v rukou a všechny spolu s první „jako furie tyto nadávky zdvojnásobily.“ Exekutoři tedy byli nuceni od svého záměru upustit, jak pravili, „aby se vyhnuli neštěstí.“

Hlavní vinice a náčelnice třebelovických žen Danielová, 32letá, rozená z Podolí, se k výslechu nemohla dostavit, poněvadž prý kojila dítě. Nemáme tedy výpověď vůdkyně ženského vzbouření. Zato však máme přísežnou svědeckou výpověď býv. vojáka Víta Jelínka, z níž je především patrné, že celé zprotivení bylo předem v obci dohodnuto a připraveno. Jeho líčení událostí výpověď panských úředníků doplňuje a celkem se s ní nerozchází.

Dne 17. listopadu byl Jelínek povolán do vrchnostenské kanceláře, kde mu vrchní rozkázal, aby objednal ze vsi Rácovic¹⁴⁾ osm mlatců a aby s nimi ráno 18. listopadu čekal v třebelovickém hostinci na panské úředníky. Když tam

s mlatici z Rácovic šel, potkali cestou třebelovické pacholky, kteří šli do roboty, a ti se výpravě posmívali: „Jen tam jděte, dostanete výprask!“ Vít Jelínek svým úkolem asi sám nebyl nadšen, neboť se jim omlouval, že on za to nemůže, že musí konat rozkaz.

K desáté hodině se dostavili do hostince i vrchnostenští úředníci a všichni se odebrali k domu Františka Daniela. Jenže mlatici se zdráhali jít dál, protože prý jistá neznámá žena Jelínkovi řekla: „Jen ať tam jdou, tam už dostanou výprask!“ Nakonec přece jenom šli čtyři mlatici s vojákem a s úředníky, ostatní zůstali zpět. Kromě strachu je pravděpodobně zdržovala i tajná solidarita s Třebelovickými a nechuf účastnit se exekuce.

Jakmile výprava došla k Danielovu domu, přiskočila Danielova žena s kusem dřeva za purkrabího a křičela, podle Jelínkovy výpovědi, na úředníky: „Vy pacholci, vy pletkaři, proč nám nedáváte to, co od císaře pro nás máte v rukou? Jestli hned nezmizíte po dobrém, tak vám natlučeme hlavy!“ V mžiku bylo tam na čtyřicet dalších žen, které jí přizvukovaly a „s vidlemi hnojnými a dřevěnými klacky čekaly na nejmenší záminku, aby nás zřezaly. Purkrabí se pokusil dobrými slovy je umírniti, ale byl nucen se vrátit. Téhož dne nebylo vidět ani jednoho souseda, ani nevím, nebyli-li přítomni či snad schováni . . . Je zřejmo, že bylo vše smluveno, neboť všichni sousedi v týž den a touž hodinu nebyli přítomni a pacholci jdoucí na robotu nám již hrozili.“

Nevíme, zda voják Vít Jelínek tehdy skutečně neměl tušení, zda a kde jsou sousedi schováni, avšak nám to dnes známo není. Když šel s mlatici z Rácovic, potkali pouze pacholky jdoucí na robotu, nikoliv sousedy. Sotva se můžeme dohadovat, co si pověděli a co ve výpovědi Jelínek zamlčel. Byl-li strach mlaticů skutečně nepředstíraný, a jestliže se jich část odpojila opravdu z bázně, pak by se zdálo pravděpodobným, že věděli nebo tušili víc, než praví protokol.

Na první pohled by se zdálo, že v plánu zprotivení hrají třebelovičtí muži vedle žen roli dost neslavnou. Různé okolnosti nás však vedou k takové rekonstrukci, která spíš ukazuje na promyšlený bojový postup, který mohl skončit i mnohem větší srážkou. Chování mužů před touto kolizí i po ní nikterak nesevřelí o strachu nebo zbabělosti. Ani po dobrém, ani hrozbami se nenechali oblimit. Vrchní žádal, aby byli přísně potrestáni jako náčelníci vzpoury Martin Boček, František Daniel, Jakub Michal a Jan Bulíček. Ti však zatvrzele prohlašovali, že učiní jenom to, co celá obec, a před pohružkou, že budou trestáni, nepovolili. Přiznali, že jim byl znám výnos krajského hejtmana, ale že mu nedali za pravdu. Co se týče jejich ženami způsobeného pobouření, tvrdili s naivní zarputilostí, že o tom nemohou nic vypovídat, protože prý „ani jediný soused nebyl doma, všichni byli za svým zaměstnáním a žádný o tom neví.“

Plán vzbouření proti zamýšlenému vrchnostenskému zákroku byl podle všeho založen takto: 1. Čeleď bude ráno odeslána do roboty, aby nevznikla předčasně komplikace tím, že by se na robotu nikdo nedostavil. 2. Na rychtě nebude nikdo přítomen, aby se exekutoři nemohli obrátit na žádného představitele obce úředně a osobně. 3. Muži se ve vsi dobře skryjí, takže panští úředníci budou nuceni jednat s některou z žen, jež měly hlídat hospodářství. 4. Při pokusu o exekuční zá- krok na některém čísle postaví se hospodyně na odpor a svolá ostatní připravené a ozbrojené ženy jako první oddíl vzbuřenců, aby se pokusily zabránit vrchnosti v provedení exekuce. 5. Kdyby se panští úředníci a pomocníci pokusili použít násilí proti ženám, vyrazili by ozbrojení muži z úkrytů v záloze a zmařili by exekuci svou větší silou. 6. Jestliže se však ženám podaří zabránit panským pově-

řencům ve splnění vrchnostenského úkolu, nebudou za zprotivení odpovědni ani představitelé obce ani jiní sousedi, ženy netrestány a obec uhájí své stanovisko.

Věci skutečně probíhaly podle této poslední plánované eventuality a obec vyhrála v prvním kole zásluhou žen. Jenže vrchnost svou porážku neuznala a obrátila se o pomoc jako obvykle na státní aparát, ba požádala krajský úřad ve Znojmě dne 25. listopadu, když obec nadále nechtěla jednat o plnění dávek a odmítala „vydat zlomyslné ženy k potrestání“, o vojenskou asistenci.

Krajský úřad ve Znojmě předložil celý případ, jak jej vylíčil jemnický vrchní Ant. Fr. Scherbaum, brněnskému guberniu, označil jednání Třebelovických jako rebelantské a nejvyš trestuhodné, a navrhoval co nejprísnější potrestání. Gubernium na to odpovědělo, aby krajský úřad zakročil v Třebelovicích sám a aby upozornil na zlé následky takového počínání. Kdyby bylo třeba, aby se obrátili na generální vojenské velitelství se žádostí o vojenskou asistenci k vymáhání dlužných poplatků, přičemž by vrchnost nesla náklady. Výtržnostem že se má v každém případě zabránit.¹⁵⁾

Za krajský úřad vedl vyšetřování Josef svob. pán Matrovský, krajský vyšetřovací komisař, jenž o jeho průběhu a výsledcích podal 16. dubna 1784 z Jemnice souhrnnou zprávu. Ve smyslu guberniálního dekretu z 12. ledna 1784 prý se odebral s jemnickým vrchním Ant. Scherbaumem a s purkrabím Ant. Veselým do Třebelovic, dal svolat celou obec a snažil se jim po dobrém vysvětlit, že v odporu proti vrchnosti nejsou v právu, neboť prý už byli se svou stížností dvakrát odmítnuti u zemského gubernia a jednou dokonce z místa nejvyššího.

Nicméně všechno domlouvání a vysvětlování bylo marné. Poddaní uznávali, že mají platit císařské dávky, ale prohlašovali, že je ani nenapadne dávat vrchnosti něco, co nejsou dlužni. Jiřík Vodák k tomu posměšně podotkl, že se to všecko děje stejně jen aby byli zastrašeni, ale že se tím nedají klamat. Krajský komisař jim tedy dal čas na rozmyšlenou do tří hodin odpoledne, kdy se měla dostavit do Jemnice deputace obce s rozhodnutím.

V deputaci, která se v určenou hodinu do vrchnostenské kanceláře v Jemnici opravdu dostavila, byli rychtář Josef Svoboda, purkmistr Josef Šroufek, „starý“ rychtář Martin Boček, „starý“ purkmistr František Daniel a deputovaní Jiřík Vodák, Jan Bulíček a Šebestián Pyšný. Všichni svorně a neústupně prohlásili, že setrvávají při prvním rozhodnutí obce.

Vyšetřující komise a jemnická vrchnost už si nevěděly jiné rady, a proto poslaly k vojenskému veliteli hejtmanu von Roessling do Jaroměřic o vojenskou asistenci. Aby se zabránilo vzpouře v Třebelovicích, byli údajní vůdci rebelů, bývalý purkmistr František Daniel, bývalý rychtář Martin Boček, Jiří Vodák, Jan Bulíček a Ondřej Skřivan zatčeni a vsazeni v Jemnici do vězení, zatímco náčelnice žen Danielová musela být ponechána u svých dětí a o jejím potrestání měl rozhodnout později úřad. Zatčení byli propuštěni až po skončení vojenské exekuce v Třebelovicích.

Vojenská asistence z Jaroměřic ihned vyrazila a ještě 15. dubna večer dospěla do Jackova. Pozůstávala z 20 vojáků a dvou kaprálů pod vedením vicelajtnanta barona von Klein od pěšího pluku hr. Lassiho. Ráno ve tři hodiny pak vyrazili z Jackova dál do Třebelovic, kam dospěli v pět hodin. Obsadili ihned ulice, aby zabránili srocení poddaných, a od čísla k číslu nutili obyvatele k zaplacení dlužných částek. Přihodilo se přitom, že Vavřinec Adam a Jakub Michal se zachovali vzdorovitě a mluvili „impertinentní slova“, začež byl první od kaprála potrestán osmi ranami holí, druhý jednou ranou.

Dál už pokračovala vojenská exekuce bez incidentů, byly zaplacený dluhy na penězích a v obilí, a pak bylo vše odvezeno na vozech do Jemnice. Mimoto byl od obce vybrán ještě exekuční poplatek po třech krejčářích na dva dny, celkem 2 zl. 12 kr. Vojsko zůstalo v Třebelovicích na noc a ráno pak odtáhlo do Jaroměřic.

Pod tlakem vojenské asistence nezbylo třebelovické obci než podepsat „dobrovolný revers“, jímž se obec zavazuje, že bude odvádět vrchnosti poplatky v zrnú i mase i na budoucí časy.¹⁶⁾ Tím skončila třebelovická rebelie, v níž sehrály ženy tak významnou úlohu v boji proti feudálním vykořisťovatelům, a to nejen po boku svých mužů, ale podle potřeby i před nimi v první řadě.

Po vítězství pánů a jejich úředních i vojenských pomocníků přišla už jen panská msta.¹⁷⁾ Následovaly protokolární výslechy, z nichž se dovídáme, jak byli zástupci obce uvěznění v místnůstce tak studené, že se z toho dva sousedi roznemohli, ale jak na druhé straně „v arestě ještě potěšení na tom měli, že na ně sousedi nářek vést nemůžou.“ Vidíme z výslechů, jak byla obec svorná a solidární, přestože někteří měli obilí doma pro každý případ přichystáno. I když se po porážce hleděli chránit před trestem, žádný neobviňoval druhého a hájili se jen tím, že byli všichni zajedno.

Zdá se, že šlo opravdu o kolektivní lidový odpor celé obce, v němž je těžko zjistit vyhraněné původce nebo vůdce; zástupci obce při jednáních byli skutečně jen mluvčí vyjadřující kolektivní vůli a byli touto společnou vůlí ve svém jednání přímo určováni. Míra provinění byla z hlediska vrchnosti u všech poddaných, mužů i žen, zhruba stejná. A jistě bylo i proto velmi obtížné vybrat oběti k potrestání. Přesto byli dne 13. května 1784 odsouzeni: padesátiletý pololáník Ondřej Křivan, ženatý, otec sedmi dětí, pětatřicetiletý Martin Boček, vdovec se sedmi dětmi, z nichž u dvou měl ještě kojné, čtyřiapadesátiletý Jan Bulíček, ženatý se třemi dětmi od osmi let, a osmačtyřicetiletý Jiřík Vodák, ženatý, se třemi dětmi, všichni ke třídenní trestné práci v okovech.

Třebelovická rebelie je jednou z oněch malých místních vzpour poddaných proti vrchnosti, které mají krom zajímavosti i širší význam. Ukazují nám jak, kde a kdy doutnal a vybuchoval odpor proti přežívajícím se feudálním řádům v obdobích mezi velkými krajovými vzpourami. V našem případě pak jde zřejmě o vzklíčení semene zasetého potlačenou vzpourou z r. 1775. Je tím důležitější, že v Třebelovicích vůle k odporu neprýštila z akutní bídy a krutého nakládání s poddanými, jak tomu bylo několik let předtím v Lesonicích. Ani nový robotní patent, vydaný následkem vzpour r. 1775, ani josefinský patent o zrušení nevolnictví z r. 1781 nepřivodily mezi poddanými usmíření a souhlas s přežilými způsoby feudálního vykořisťování, udržovanými hrozbou vojenských asistencí. V krajích a na panstvích, kam nepronikala průmyslová výroba na základech kapitalistických, zůstávala stále stejná feudální hospodářská základna, zatímco se potřeby vrchnosti a centralizovaného státu zvyšovaly. Různé místní zprotivilosti až do poslední rozsáhlé rebelie na jihozápadní Moravě v r. 1821 dokazují, že boj na venkově trval i po josefinských reformách.

Aktivní účast žen v třebelovické rebelii, a to nejen po boku mužů, ale jako jejich úderný předvoj, ohlašuje — po staletích mlčení venkovské ženy, oloupené feudální reakcí o husitskou tradici — počátek nového vývoje ve společenském postavení ženy, dovršeného v naší době jejím úplným zrovnoprávněním.

Muzeum Vysočiny v Jihlavě

- 1) Hlavní prameny k této události jsou uloženy ve státním archivu v Brně, a to v archivu zemského gubernia, R 136. Archiv velkostatku Jemnice, uložený v zemědělském oddělení, je torzovitý a k popisu vlastní události přímo nepřispívá. K poznání hospodářských poměrů částečně poslouží jen jeho důchodní knihy a ekonomické spisy. Zato bohatý materiál brněnských úřadů zahrnuje dva urbáře, gruntovní knihy, rektifikační akta, rustikální katastr, urbaniální fassi, lánský rejstřík, přiznání k robotám a hlavně to nejdůležitější, protokoly a korespondenci vzešlou z jednání jemnického velkostatku a krajského úřadu ve Znojmě s guberniem v souvislosti s vyšetřováním a s likvidací třebelovické rebelie.
- 2) Státní archiv Brno, R 136 guberniální archiv, 7. 1. 1783.
- 3) Tamtéž.
- 4) V urbáři z r. 1580 začátek Třebelovic chybí. Zemský archiv, rkp. č. 353.
- 5) Hvozď je v pivovaře místnost k hvoždění, tj. sušení a pražení sladu.
- 6) Josef Fišer, *Selské nepokoje na Moravě r. 1775*, str. 21–22, zvl. otisk z Časopisu pro dějiny venkova, XXII.
- 7) Zpráva třebelovické obce, adresovaná císaři, má datum 23. 3. 1783, přiložená stížnost Maxe Dauna 14. 3. 1783.
- 8) Protokolární zprávy o falešných výkladech vysokých dekretů, 27. a 29. ledna 1785.
- 9) Gruntovní kniha Třebelovic, č. 9.047, f. 1–205, a č. 9.048.
- 10) Josef Fišer, *Úmrtnost na Moravskobudějovicku a Jemnicku za hladu roku 1722*, Od Horačka k Podyjí, 1931, č. 1, str. 5.
- 11) Rudolf Dvořák, *Poslední robotní vzpoura na Moravě r. 1821*, Brno, 1907, str. 113.
- 12) Tamtéž str. 167.
- 13) Vyšetřovací protokol z 28. 11. 1783 byl poslán zemskému guberniu s dalšími přílohami: se žádostí jemnické vrchnosti krajskému úřadu o napomenutí poddaných z vyšších míst (z 28. 10.), se zprávou purkrabího Veselého a obročního Tomance o napadení ženami (z 20. 11.) a s vrchnostenskou stížností krajskému úřadu ve Znojmě za zprotivení obce, spolu se žádostí o vojenskou asistenci. Z 5. 12. 1783 pak je ještě komisionální protokol ve věci stížnosti obce Třebelovic, sepsaný na zámku s deputovanými Jiřím Vodákem a Šebestiánem Pyšným.
- 14) Malá obec Rácovice je asi půl hodiny od Třebelovic. Za rebelie r. 1775 se jako první na panství uvolila konat dále starou robotu.
- 15) Předání případu dne 31. 12. 1783, odpověď gubernia 12. 1. 1784.
- 16) Revers je přiložen u zprávy komisaře Matrovského.
- 17) Jednotlivé protokolární výpovědi Ondřeje Křivana, Martina Bočka, Jana Bulíčka a Jiřího Vodáka ze 6. 5. 1784.

František Marek

Weibliche Rebellion auf einer westmährischen Herrschaft i. J. 1783

Zusammenfassung

Trotz militärischer Vorkehrungen an der Landesgrenze zur Zeit des grossen ostböhmisches Bauernaufstandes i. J. 1775 flammten auch auf der mährischen Seite Unruhen auf, die mit dem Blutbad von Lesonice ein jähes Ende nahmen. Unweit dieser Ortschaft, in der Gemeinde Třebelovice auf der Herrschaft Jemnice, erfanden die eingeschüchterten Bauern bald ein neues Kampfmittel, wie der feudalen Ausbeutung Widerstand zu leisten. Die neuen Streitigkeiten um Getreideabgaben, die sie einige Jahre lang mit Ausreden verweigerten, fanden ihren Höhepunkt i. J. 1783, als eine herrschaftliche Exekution ankam, um das Getreide selber zu dreschen und abzuholen.

Die Gemeinde, die keinen kreis- oder landesamtlichen Entscheid, ja nicht einmal ein kaiserliches Dekret zur Kenntnis nehmen wollte, war auf eine Gewaltanwendung vorbereitet. Planmässig verliessen alle Männer das Dorf und warteten im Versteck. Die Bäuerinnen, unter der Führung der jungen Mutter Alžběta Danielová, bewaffnet mit Haus- und Hofgerät, empfangen die

Amtsleute und ihre Helfer mit solcher Entschlossenheit und Wucht, dass diese unverrichteter Sache davonlaufen mussten. Da in den Bauernaufständen die Frauen nie beteiligt waren und daher auch nicht bestraft wurden, hoffte man, dass im Falle eines Fehlschlages die Mütter geschont würden. Sollte es zum Kampf kommen, waren die Männer im Versteck zum Eingreifen bereit.

Der Plan verlief in der ersten Runde erwartungsgemäss. Auch nachfolgende gerichtliche Vernehmungen und Inhaftnahmen von Männern blieben erfolglos. Erst eine militärische Assistenz konnte den zähen Widerstand der Gemeinde brechen.

Historisch bedeutend ist dieser kleine Aufruhr in dreifacher Hinsicht: 1. als Kettenglied zwischen dem Aufstand von 1775 und der letzten Rebellion von 1821; 2. mit der besonderen Rolle des weiblichen Teils der Rebellen, die an die spätere Taktik der Arbeiterkämpfe erinnert; 3. und schliesslich als Beispiel einer kollektiven Aktion, in der alle ziemlich gleichen Anteil nahmen, sodass die strafende Hand aus ihrer Mitte ganz willkürlich wählen musste.